

RÓZSA ERZSÉBET

HEGEL EURÓPÁRÓL

**Máig érvényes belátása,
hogy a szabadság
alapelve és joga az
emberiség legnagyobb
értékei közé tartozik,
s ez a modern Európa
teljesítménye.**

Hegel Európa-képe nem tartozik filozófiája ismert témái közé, pedig műveiben meglepően friss és inspiratív megfontolásokra bukkanhatunk még mi is, a magunkat európai-ként meghatározó polgárok. A német gondolkodó esetében megkerülhetetlen, hogy filozófiája, jelen esetben történetfilozófiája néhány alapfogalmát felelevenítsük, hogy pontosabban értsük megszívlelésre érdemes gondolatait Európáról. A felhasznált szövegek a történetfilozófiai előadásokból, *A jogfilozófia alapvonalai*, valamint *A szellem filozófiája* című művekből származnak, amelyek nagyjából a 19. század első évtizedeiben keletkeztek.¹ (Hegel 1831-ben halt meg.)

Világtörténelem: világszellem és népszelleme; európai szellem és a modern világ

■ Hegel Európa-koncepcióját saját filozófiája fogalmi hálójában helyezi el és fejti ki. A „világszellem” a történelemben az „általános”, az „elv”, a történelem lényegének, mozgása főbb csomópontjainak, korszakainak megjelölője. A „népszellem” a népek, nemzetek, kultúrák összefoglaló elnevezése. E két fogalom metszéspontjain jelöli ki Hegel a történelem filozófiai dimenzióját. Világossá teszi: ez a megközelítés más, mint a történelem szaktudományos, történettudományi feldolgozása és értelmezése. A filozófiai történelemszemlélet más perspektívával rendelkezik, s így mást vesz észre a történelem mozgásaiban, mint a történettudományok. E perspektíva és az ebből eredő tudás kiegészíti, de nem pótolja a történelemtől va-

ló szaktudományos ismereteket. Teljesebb képet a kétfajta szemléletmód és tudásterület együtt adhat.

Hegel filozófiai megalapozású Európa-képének alapvető tartalmi vonása, hogy a világtörténelem (a világszellem mint egyetemes világtörténet) nem csupán egy bizonyos meghatározott népszellemben éri el legmagasabb szintjét. Abban az alakulatban, amelyet „germán világnak” nevez. Szerinte ugyanis a világtörténelem az adott „korszellem” idején (a 18. század végén, a 19. század első évtizedeiben) megállapítható csúcspontját, betetőzését az „európai szellemben” éri el.² Az „európai szellem” mást fejez ki, mint az egyes népszellemelek, mégpedig az „újabb kor”, a „modern világ” toposzaként. Hegel a „modern világ” alapjait képező elveket, jogokat, intézményeket tekintette az emberiség történelmében a legmagasabb vívmányoknak mindabból, amit az emberiség az ő koráig kimunkált. Ezt a teljesítményt pedig az „európai szellem” javára írta.

A modern világ legfőbb elve és értéke a „végtelen szubjektív szabadság”. Ennek az elvnek mind a történelmi-társadalmi valóságba, mind az egyének életvilágába („különös egzisztenciájukba”) való átvitele a kulcskérdése a modern világ kezdetének. Ez a világ annak az elvnek a realizálása, miszerint „minden egyes ember szabad”. Egyetlen korábbi korszak és társadalmi formáció sem volt képes a szabadságnak azt a szintjét elérni, amit a „Nyugat birodalma”. A „keleti világ” az „egy ember szabad elve” szerint rendezkedett be, ami gyakorlatilag a szabadság hiányát jelentette, hiszen a despota egymagában nem lehet szabad. A görög-római világban „néhány ember szabad”, de sokan rabszolgák. A modern világ az egyetlen történelmi alakulat, amely a „minden ember szabad” elve mentén fejlődik ki. Ennek „eszméjét” a kereszténység vezette be, a római jogban pedig kimunkálták a szubjektív szabadság elvének megfelelő jogi formákat. Ezután hosszú évszázadok küzdelmei következtek, amelyek a reformációba torkolltak.

A reformáció az elindítója a voltaképpeni modernitásnak a világi szférákban. A reformáció nyitott teret azoknak a gyökeres változásoknak, amelyek eredményeként a jog, a gazdaság, a morál, a család, a polgári társadalom, a politika, a nyilvánosság, a szabadságjogok és a jogszolgáltatás, valamint a kultúra szféráiban kimunkálták a modern szabadságészme és -elv gazdag és sokszínű valóságát, fenoménjeit, normáit, intézményeit. Hegel szemében ez a legmagasabb teljesítménye Európának: a szubjektív szabadság normáinak és intézményeinek kidolgozása és elterjesztése a társadalmi élet és az egyéni életvilág minden területén.

Joggal vetődik fel a kérdés: hogyan juthatott el Hegel e röviden vázolt gondolatokig a modernitással semmilyen összefüggésbe nem hozható életkörülményei között a feudális viszonyokkal átszótt porosz fővárosban? Hegel ugyanis 1818-tól haláláig professzor volt az újonnan alapított berlini egyetemen, s ott keletkeztek azok a művek, amelyekre támaszkodunk. Valóban, a 19. század első évtizedeiben Poroszországban aligha lehettek közvetlen tapasztalatai és ismeretei a néhány más nyugati országban (Angliában, Franciaországban) éppen csak kezdődő modernitás jelenségeiről. Ismereteit könyvekből, folyóiratokból, napilapokból szerezte. Különösen fontos ebből a szempontból a brit közgazdaságtan tanulmányozása, amelybe még fiatal korában berni házitanítóként fogott bele, és amely élete végéig kísértte. Ugyancsak komoly szerepe volt az 1789-ben kitört francia forradalom menete tanulmányozásának, amit tübingeni egyetemistaként kezdett el. A jakobinus diktatúráig pozitívan áll a francia eseményekhez, s miként szobatársai, Hölderlin és Schelling, ő is lelkes volt, ám a további fejleményeket elítélte és elutasította. Az így szerzett információk mégis elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy Hegel betekintést nyerjen a modern világ gazdasági és politikai fejleményeinek lényegi vonásaiba, és belátásait beépítse filozófiájába. Vagyis életkörülményeinek a porosz viszonyokba való beágyazottsága

nem akadályozta meg abban, hogy felismerje és tematizálja a „korszellem” új jelenségeit, s ezek mögé pillantva felismerje a „világszellem” (világtörténelem) mozgásának tendenciáit. Elévülhetetlen érdeme, hogy érzékelt és felismerte az éppenhogy csírázó korai modern világ fenoménjaiban, hogy „rejtett szellem”, egy új világ „kopog a jelen kapuján” – s kinyitotta előtte a filozófia építményének kapuit.

Európa és a modern világ összekapcsolása az a nagy jelentőségű gondolat, ami miatt ma is érdemes odafigyelni történetfilozófiája számos belátására. Napjainkban is időszzerű gondolkodói teljesítménye azon radikális változásokkal kísért történelmi folyamatok felismerése és elemzése, amelyek a társadalmi élet új formációjának kialakulásához vezettek a nyugati világban. Az általa „újabb kornak” vagy „modern kornak”, „modern világnak” nevezett formáció olyan jelenségeket mutatott fel, és olyan szerkezeti elemeket munkált ki, amelyek az emberiség (a hegeli történelemfilozófia elsődleges szubjektuma) szempontjából részint előremutatóak, részint károsak lehetnek. A modernitás egyre bonyolultabbá és ellentmondásosabbá váló jelenségeinek, struktúráinak és fejleményeinek, önkiteljesítő, egyszersmind önpusztító jellegének felismerése és feltárása Hegel bölcseletének mindmáig érvényes és tanulságos érdemei közé tartozik. Máig érvényes belátása, hogy a szabadság alapelve és joga az emberiség legnagyobb értékei közé tartozik, s ez a modern Európa teljesítménye. Ugyanakkor kifejlése során a szabadság egy sor visszássággal és szörnyűséggel szövődött össze. Ennyiben Rousseau és Kant nézeteihez kapcsolódik.

Az éppen csak csírázó modern Európában Hegel felismert lényegi összefüggéseket és mozgási irányokat, amelyek nyomai, bizonyos tipikus jelenségei még a mai Európában is fellelhetők, s némelyek komoly kihívást jelentenek az „európai szellem” értékeinek érvényessége, újraértékelése vagy akár önkorrekcója szempontjából.

Hegel Európa-értelmezésének kontextusai

A geográfiai tényező

■ A világtörténelem menetének, korszakainak „a szabadságban való haladás” kritériuma szerinti meghatározásakor az első alapot a földrajzi tényező jelenti. A kontinensek azok a képződmények, amelyek a világszellem mozgásának közvetlenül adott talaját képezik, s a mozgás iránya szempontjából is kifejezőek. Ázsia, Afrika, Európa, Amerika alkotja a történelem menetének a geográfiai sorrendjét Hegel szerint, Amerikát pedig „a jövő országának” tartja, ám csak néhány megjegyzést tesz erről.

Az ókor a világtörténelemnek az a korszaka, s a Földközi-tenger az a középponti tér, ahol három világrész kultúrája „lényeges viszonyba” került egymással. „Kitünteti őket az, hogy egy tenger körül fekszenek, ez a középpontjuk és a kommunikációjuk.” (167.)

Az a gondolat, hogy a népek, kultúrák „kommunikációja” kitüntetett jelentőségű a világtörténelem fogalmi meghatározásában, egyike Hegel eredeti és nagy horderejű filozófiai belátásainak.

Népek és kultúrák találkozása, érintkezése és kommunikációja a történelem elsődleges tartalmi vonása. Ez nem is lenne olyan meglepő, hiszen a nemzeti és kulturális „heterogenitás” vagy a „vándorlás” a történelmi népek fejlődésében gyakran játszott szerepet, hangsúlyozza Hegel az empirikus történelemre hivatkozva. Nem is önmagában érdekes ez a filozófiai megfontolás, bár a történettudományi kutatások számára lehet az, hiszen ezek kereteiben vizsgálható, hogy melyik nép mikor és milyen más népekkel érintkezett adott, közös geográfiai térben. A történelem filozófusa ezzel szemben azt tartja döntő jellegzetességnek, hogy *miként* történt az érintkezés. Ez a miként az, ami az egyes történelmi korszakok és hordozóik, a különös népszellemelek, a sajátos kultúrák jellegét megadja.

■ A három világréész kultúrájának és „elvének egyesülése”, írja Hegel, Európában történik meg. „A tulajdonképpeni Afrikában az ember megáll az érzékiségnél, az abszolút fejlődésképtelenségnél”. Ázsia viszont „az ellentét, a meghasonlás, a kiterjedés országa csakúgy, mint Afrika a koncentrációé”. Ebben az összevetésben „Európa a szellemi egységnek [...] a világa”. (168.)

Itt rögzíti Hegel Európa megkülönböztető elvét a többi korszakhoz és népszellemhez viszonyítva. Ez a megkülönböztető jelleg a „szellemi egység”, illetve ennek komponenseként a *befogadás mint integrálás*. Ezt az izgalmas belátást mindjárt közelebbről is megnézzük. Előbb azonban az európai szellem keletkezése külső feltételeinek szemügyre vételét folytatjuk.

A világtörténelem mozgását a népek geográfiai feltételei mellett a napmetaforával írja le Hegel. A nap „keleten kél. A nap: fény. [...] Gyakran leírták, ahogyan az ember látja a reggel virradását, a fény feltűnését és a napnak a maga fenségében való fölemelkedését. [...] De ha a nap egy ideig fölfelé hágott, a bámulat mérséklődik, a pillantás kénytelen inkább a természetre irányulni és a figyelmet önmagára irányítani; így saját világosságában lát majd, önmagának tudatára megy át a csodálat első bámuló tétlenségéből”. (192)

E gazdag tartalmú napmetafora egyik mély gondolata, hogy a „belső nap”, a nyugati (európai) kultúra lényegi jegyei a bensőség és a tevékeny-teremtő beállítódás. Ám ez elképzelhetetlen a „külső nap”, a keleti kultúra „csodálatbámuló tétlensége”, szemlélődő attitűdje nélkül: abból nő ki, és arra reflektál. A keleti világ, miként a zsidó vallás, a görög világ, a római jog előkészítői az európai szellem kifejlődésének, amely beemelte magába ezeket a szinteket és teljesítményeket, majd saját építőelemeiként használta azokat. Úgy, hogy nem hagyta meg e kultúrák és jelenségeik eredeti jelentését, hanem átalakította és sajátjaként újjáteremtve integrálta azokat.

Részben a keleti világhoz kapcsolja Hegel a „zsidó alapelvet”, aminek lényege Isten „Egy alapelvként” való bevezetése, a monoteizmus. A monoteizmus bevezetését „csúcspontnak” nevezi. Emellett hangsúlyozza azt is, hogy a zsidóságból megy végbe a Nyugat és a Kelet közötti szakadás, s a zsidó vallásban/kultúrában száll magába a szellem, és ragadja meg magát a maga mélységében. Ezek a lépések egyúttal az európai szellem kiindulópontjai, kezdetei lesznek és lettek. Érdekes tény, hogy a zsidó vallás és nép „elvének” elhelyezésében Hegel nem volt következetes: a *Jogfilozófiában* az európai szellem belülről helyezi el a zsidó elvet mint szellemet, kultúrát.

A keleti világ és a zsidó elv az európai szellem létrejötté szempontjából a *kezdeteket* jelentik. Európa *eredete* ezzel szemben görög: a görögöknél születik meg az „európai szellem”, a „Nyugat birodalma”. Itt otthonosan érezzük magunkat, még ha „a nemzeti eredet és a nyelv eredete más, mint a szellem eredete Görögországban”. A történeti eredet, a görög nemzet és nyelv kialakulása a szaktudományok kompetenciájába tartozik. Történetfilozófiai síkon viszont a szellem eredetére kérdezzünk rá.

Európa eredete és első születése a görög világban.

Az „idegenszerű” integrálásának ideálja

■ Az európai szellem görög eredetét Hegel arra a kérdésre vonatkoztatja, hogy hogyan érintkeztek a görögök az idegen népekkel és kultúrákkal. Hadakozik az általános előítéllettel, miszerint „az egymeműen fejlődő vérrokonságból fakad a szépség”. (417.) Az ellentét és az „idegenszerűség” a szellem természetéhez tartozik: ez ad neki erőt és inspirációt. Az idegenszerűség termékeny erejét, konstitutív szerepét a történeti népek közül elsőként a görögöknél találjuk meg, akik keveredtek más népek

kel: „Ezt a már az első kezdetekbe helyezett idegenszerűséget csak a szabadság érzése tette lehetővé. Görögország története kezdetben a legkülönbözőbb törzseknek, inkább egyfajtajú, a görög fajhoz tartozó népeknek, de idegen, nem görög családoknak a keveredését is mutatja.” (418.)

A népek „heterogenitása és keveredése”, a „vándorlások” az empirikus történelem szerint is gyakoriak voltak. A római nép is heterogén népek közössége volt, a poroszok is különféle törzsek kapcsolatából jöttek létre. „Valamennyi germán nép egyik nemzetnek a másikba való beoltása és a legheterogénebb műveltségi elemeknek befogadása révén lett azzá, ami.” (418.)

Észak-Amerika történelmét is idegenek határozták meg. A lényeges azonban az, hogy az idegenszerűséghez a görögök teljesen másként álltak, mint a „kolonizáló népek”, pl. az egyiptomiak, a föníciaiak vagy az angolok. A gyarmatosító népeket „kiszorító” attitűd jellemzi, aminek semmi köze nincs a görögök „keveredéséhez”. Hegel hangsúlyozza: az angolok, később az amerikaiak sem keveredtek. A görögök ráadásul mitológiájukban megőrizték az idegen eredetet, mégpedig „hálásan” őrizték meg azt. Ez a fajta hála viszont nemcsak az amerikaiakból hiányzik, hanem az európaiakból is – szögezi le.

A görögök náluk műveltebb népeket gyarmatosítottak, ám ezáltal nem lettek egyiptomiakká: „saját szellemükkel ezeket az idegen elemeket újjáalakítva és magasabb műveltségre hozva önállósították.” (421–423.)

Hegel alapvető jelentőségű belátása, hogy a kultúrában, vagy ahogy ő kifejezi: a műveltségben (*Bildung*) dől el a másokhoz, a máséhoz, az idegenhez, az idegenszerűhöz való viszony jellege. Ez a jelleg mérvadó abban, hogy milyen és mekkora egy nép ereje. Nem a gazdaság, nem a kereskedelem tehát a mérvadó, hanem a műveltség, a kultúra jellege. Ennek a gondolatnak egyik aspektusa a saját kultúra kitüntetett szerepe, amely minden egyéb tényezőt és szférát áthat egy nép és nemzet életében és történelmében. E belátások inspirálója és egyúttal megerősítője számára a görög világ volt, náluk találta meg az ideális alakzatot. A görög attitűd lényege az idegen kultúra olyan befogadása, amely a saját kultúrát megőrzi a befogadás alapjaként, miközben nyitottság jellemzi az idegen kultúra jelenségeivel, pl. a nyelvvel szemben is. Ez a fajta befogadás olyan elsajátítás, amelynek eredménye a saját kultúra gazdagítása, magasabb szintre emelése azáltal, hogy valami újat alkotunk, amelynek integráns elemei származhatnak másik kultúrákból, a fundamentuma ellenben nem: a saját kell hogy legyen és maradjon az alap. (432.) Ez a konstitutív és nyitott integráló attitűd a saját kultúra alapjainak megőrzése és megkérdőjelezhetetlensége mellett Hegel szerint az idegen népekhez és kultúrákhoz való viszony ideális alakja.

A görög kultúra „plasztikus”, átformáló-befogadó attitűdje összefüggött a görögök életformájával, különösen Athénban – teszi hozzá Hegel. Ennek az életformának az alapelve az „urbanitás”, ami magával hozta az individuális kapcsolatok előtérbe helyezését és a másik tiszteletét. Az érintkezés finoman kifejlődött urbanitása, a másik tisztelete arra vezethető vissza, hogy az athéniaknál a műveltség, a kultúra nem önmagában érték, hanem „a cselekvések formája”. A cselekvések urbanitása, differenciált, finom és respektáló, azaz kulturált jellege gazdagította és erősítette a görög életformát.

Ám a görög szellem mégsem a legmagasabb a történelemben: deficitese, mint minden más korszak, világ- és népszellem. Ugyanis hiányzik belőle a bensőség elve, valamint a végtelen szabadság gondolata, a saját belátás és döntés kiemelt jelentőségének felismerése. Ahol viszont ez megjelent, pl. Szókratész esetében, ott romlást hozott. (480.)

■ A római világ elhelyezésében bizonytalan Hegel. De abban nem, hogy a görögök megítélésével ellentétben a római világot élesen bírálja. A római alapelv szerinte „az akarat mások ellen irányuló tiszta önzése”. Ugyanakkor a római népnek két érdeme mégis van: benne született meg a kereszténység, ami a szabad szubjektivitás eszméjét hozta a világba, valamint a római jog. Ezzel elérkeztünk a „nyugati alapelvhez”, az európai szellem magasabb szintjéhez. Míg a görög világ Európa születésének a tere, addig a Nyugat „az európai világ újjáalakulása”.

Hegel szerint a legfontosabb az, hogy itt az embernek mint embernek végtelen értéke van, s ez megszünteti „a születés és a haza minden különösségét”. (590–591.) Ugyancsak döntő változást hoz, hogy az új rend révén a népek jogokhoz jutnak, és nem előjogokhoz.

Az egyik alapvető mozzanat az európai szellem létrejöttében, hogy a keresztény alapelvnek, a szubjektív szabadságnak a világban is érvényt kellett szerezni, ami hosszú évszázadok gyötrelmes küzdelmeinek lett az eredménye. A „germánok” „nyers kedélyvilága” ennek a kihívásnak a teljesítésére nem volt alkalmas. Sok évszázad küzdelmei után majd csak a reformáció hozta a megújítást. A reformáció az európai kultúra megújulásának alapvető komponense: ettől kezdve a tapasztalati tudományok felvirágoztak, az autoritások alóli emancipálódás ment végbe, „a szabadság »gyakorlati módon« realizálódott, miáltal a más (*das Andere*) [...] Európa legmagasabb értékévé válik”. (723.)

Ebben a folyamatban az európai szellem nemzetek feletti univerzális jelentést nyert, s a kultúra entitásában építette ki önazonosságának közegét.

A világiság, a valósághoz való pragmatikus hozzáállás, a természetre irányuló tekintet és cselekvés, az autoritások alóli emancipálódás a társadalmi viszonyokban, a más és máság tisztelete, az egyének „különösségre” való jogának az elismerése olyan új fejlemények, amelyek a modern Európának ma is létező és érvényes tartópilléreivé váltak.

Exkurzus

■ Hegel realista gondolkodóként a modern világban rejlő számos veszélyre is figyelmeztet. Két gondolatkörre térünk ki ebben az összefüggésben.

Az „idegenszerűhöz” és a „máshoz” való viszony három alaptípusa

■ Hegel az „idegenszerű”, illetve „más” kultúrákhoz és népekhez való viszony (kommunikáció) három főbb típusát különböztette meg.

1. A „liberális alapelvre” épülő típus jellemzésére a perzsákat hozta fel példának, akik nem fosztották ki a nekik alávetett népeket, hanem szabadelvéen meghagyták gazdaságukban, alkotmányukban, vallásukban őket. Ez „szervtelen sokféleséget” eredményezett, ami Perzsia „gyengeségének” bizonyult Görögországgal szemben. A görögök éppen az egységből, a fegyelemből, az összetartásból nyerték erejüket. (405–406.) A liberális elv lebecsüli egy népet és kultúrájának ezeket az értékeit, ami adott helyzetekben gyengeséghez vezet, s a saját nép és a saját kultúra gyengítését, kiszolgáltatottságát vonhatja maga után.

2. A kizáró attitűdöt a zsidó vallással illusztrálja. (Hegel megfontolásait árnyalt koncepciója ismeretében nem lehet antiszemitizmusként stigmatizálni és félremonyarázni.) A zsidó vallás és nép nagyságát számos helyen kiemelte. Itt példának hozza fel a zsidó vallás alapelvét egy olyan attitűdnek a bemutatására, amely a mást, az idegent nem fogadja be. Ahogy írja, vallásuk a „kizárás meghatározását” tartalmaz-

za, amikor az állítják, hogy kizárólag ennek az egy népnek van meg a tudata Istennek az egységéről, s ez az Egy csak ezt az egyetlen népet ismeri el. (359.) Kifogásolja továbbá, hogy más istenek tiszteletét a zsidó vallás „sötétségnek” tekinti, s nem „derengésnek”. Hegel a tolerancia követelményét részesíti előnyben, amikor kiemeli: a „legelsatnyultabb vallásokban” is fel- és elismerendő a „szellemiség joga”. A legkezdetlegesebb szellemiség is jogot formálhat arra, hogy szellemi, azaz vallási és kulturális jelenségként az emberiség történetének integráns eleme legyen és lehessen, s ilyenként elismerjék és tiszteljék. Nem a konkrét példa a lényeges, hanem az, amit Hegel az európai szellem elveként és jogaként ennek kapcsán megfogalmaz.

3. Az egység és az integrálás elvét a máshoz és az idegenszerűhöz való viszonyban elsőként a görög világ valósította meg. A nyugati világ, Európa ugyanezt az elvet vallja, ahogy fentebb már jeleztük. A modernitásban a jogok mellett Hegel a tiszteletnek és a kölcsönös elismerésnek különös jelentőséget tulajdonít a máshoz való viszonyban. Az érintkezési formák kulturáltságát kifejező urbanitás, valamint a modern világnak a szubjektív szabadságra, az individuumok felelős szabadságára alapozott normái is az integrálás alkotóelemei.

Az azonban nem kérdés Hegel számára, hogy egy kultúra belső összetartó ereje az a fundamentum, amely az idegenszerűvel, a mással való érintkezés minden formájában érinthetetlen, és az is kell hogy maradjon. Ez a fajta „erős” egységet, amely a liberalizmust nem osztja, de nem híve a bezárkózásnak és kizárásnak sem, szilárd alapja az európai szellemnek.

Érdekességként említsük meg, hogy van még egy negyedik elv is: a kizorítás. Erről csak röviden ír az angol gyarmatosítás kapcsán. Szerinte a görög hódításokat azért „nem lehet összehasonlítani az angolokéval Észak-Amerikában, mert az angolok nem keveredtek a bennlakókkal, hanem kizorították őket”. (421–423.)

A történelmi népek és kultúrák mozgásának három szakasza

■ Minden nép történetét három fő korszak jellemzi Hegel szerint. Az első „a nép kezdete”: a nép kialakítja saját magát, szellemét, kultúráját, s ebben lesz az „ereje”. A második „a megerősödött nép érintkezése az előző alakokkal, a régebbi világtörténelmi népekkel”. A harmadik periódus a nép „érintkezése az utána következő népekkel és süllyedése e népek alá”. (414.)

Az a kérdés, hogy a mai Európa hol helyezhető el önazonosságának e Hegel által vázolt tagolásában, vagyis hogy ereje teljében van-e, vagy már lejtmenetben, nem filozófiai kérdés. A filozófiai szemlélet lényegét a „Minerva baglya” metaforával fejezi ki, amely „a leszálló alkonnyal kezdi meg röptét”.³ Eszerint a filozófia állásfoglalásainak és válaszainak határa a jelen, s az ő korában a modern Európa még éppen csak hogy megfogant. Ezért nem adott és adhatott választ a mi kérdéseinkre. De az Európáról kimunkált gondolatvilága inspirálhat bennünket abban, hogy felidézzük azokat a normákat és ideálokat, amelyek mentén Európa lényegét illetően, azaz a modern szabadság és a modern világ kimunkálásában meghatározta és elkülönítette önmagát más korszakoktól és világtörténelmi népektől. S a kulturális emlékezet mértékadó lenyomatait szem előtt tartani semmiképpen nem öncélú múltba merengés, hanem észszerű állásfoglalásra és cselekvési potenciálra ösztönző visszatekintés s ilyenként a történelmi-kulturális önismeret része.

Hegel Európája az átfogó jelentésben vett szellemi műveltség és kultúra Európája: nem a gazdaság, nem is a politika vagy az egyes népek és nemzetek az elsődleges komponensei Európának, hanem a kultúra a legtágabb értelemben, amelynek alapvető jellegét az idegenszerűvel, a mással, más népekkel való kommunikáció módja adja meg. Erre azonban csak a saját alapjait újra meg újra megerősítő és önmagában biztos Európa képes. Erős saját alap és erős Európa-tudat nélkül a történelem tanul-

sága szerint a kulturális nyitottság támadhatóságához és meggyengüléshez vezet, s ezzel fenyeget, hogy Európa süllyedő korszakba navigálja magát.

■ JEGYZETEK

1. Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. (Ford. Szemere Samu) Akadémiai Kiadó, Bp., 1979. Az idézetek, amelyekre a továbbiakban a zárójelbe tett oldalszámmal hivatkozom, ebből a műből származnak.
2. Hegel *A szellem filozófiája* című művében vezeti be az „európai szellem” fogalmát.
3. Uő: *A jogfilozófia alapvonalai*. Előszó. (Ford. Szemere Samu) Akadémiai Kiadó, Bp., 1971. 23.

